

Ключевые слова: поняття літератури, критерии художественности, культурно-историческая эпоха, канон, поэтика

Тереза Левчук. Поняття літератури в історико-феноменологічному зрізі. Поняття літератури зазнало численних дефініцій різних епох і вимагає діахронічного узагальнення на сучасному етапі. Окреслення поняття літератури є незавершеним і до сьогодні процесом, оскільки кількісні та якісні показники явища постійно змінюються. Дефініції літератури зумовлені не тільки фенологічними особливостями творів, естетичною доктриною епохи чи літературним каноном, а насамперед корелюється концепцією людини, в кожному часі іншою. Кожна культура робить власний внесок у поглиблення поняття літератури. А це здійснюється сумарним зусиллям письменників, читачів і науковців унаслідок посиленої рефлексії над літературною традицією, сучасною літературою і її функціями, процесом творчості і природою твору та багатьма іншими проблемами. В поняття літератури закладена феноменологія, яка є наслідком феномену самої літератури.

Ключові слова: поняття літератури, критерії художності, культурно-історична епоха, канон, поетика

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015 р.

УДК 821

Марія Моклиця

Метафорична, алегорична й символічна інтерпретація тексту: до питання універсальних методологій

У статті йдеться про необхідність актуалізації й розрізнення трьох потужних дискурсів культури – метафоричного, алегоричного й символічного – важливих у процесі аналізу та інтерпретації літературних текстів. Ці дискурси сформувалися в надрах середньовічної герменевтики на основі інтерпретаційних моделей грецько-римської античності. Названі способи інтерпретації тексту – це методи питома філологічні, вони не дозволяють літературознавцю втратити з поля зору специфіку свого об'єкта. І це, вочевидь, найбільш універсальні з відомих моделей аналізу й інтерпретації вербальної сфери культури, бо підтвердили свою дієздатність у процесі апробації протягом тисячоліть.

Ключові слова: метафора, алегорія, символ, аналіз, інтерпретація, герменевтика.

Разом із тим, як розростається інструментарій літературознавця, загострюється питання дієвості й ефективності обраних методів

дослідження. Методологія стає самодостатньою і часто затуляє собою головний об'єкт науки, тобто літературу. Починаючи з міфологічної школи XIX століття і завершуючи сучасними постколоніальними студіями, літературознавство активно послуговується методами, запозиченими із суміжних наук. Вони ефективно працюють у різних галузях гуманітаристики, а тому викликають довіру у сенсі універсалізму. Тимчасом, саме ці методи, зокрема міфокритика, психоаналіз, структуралізм, феміністична, гей-лесбійська та інші «критики» часто затушовують специфіку саме літературознавчого об'єкта, змушують дослідника рухатися від загального до конкретного, накладати на тексти «лекала», які лишають поза межею бачення надто важливі елементи специфічно літературної творчості.

На пострадянському просторі укорінена традиція: образне слово, цю основну складову літературного тексту, називати образними засобами, функція яких – прикрашати твір. Писати про тропи в конкретному творі схильні швидше лінгвісти, ніж літературознавці, але специфіка художнього твору, з якого «дістаються» ці тропи, як правило, їх не дуже обходить. Літературознавці, які вивчають поетику, про тропи, звісно, пишуть, але при цьому рухаються в бік накопичення термінологічних словників і класифікаційних таблиць, які у підсумку нівелюють своєрідність конкретного твору, адже, як не дрібни види образних слів на різновиди, їх не так багато, і всі вони наявні практично у кожному навмання взятому тексті, звісно, не лише художньому. Як результат – плутанина між видами образів і повна необов'язковість щодо вживання термінологічних визначень навіть серед авторів підручників і посібників.

Існує парадоксальна ситуація щодо вивчення трьох мовних образів – метафори, символу й алегорії. З одного боку, вони виділяються на будь-якому тлі потужністю створених дискурсів. Починаючи з часів Платона й Аристотеля, протягом тисячоліть ці мовні конструкти вивчаються науковцями практично всіх галузей гуманітаристики. Саме ці терміни часто трапляються у працях досить віддалених від літературознавства. Але, водночас, професійні літературознавці, до того ж першорядні, виявляють дивну непослідовність у використанні цих понять.

Звернення до спадку відомих літературознавців дозволяє встановити найбільш уживаний словник понять у вивченні проблеми історичного розвитку образного мовлення, підтвердити тезу про універсалізм трьох методів інтерпретації.

Нортроп Фрай, спираючись на ідею Д. Віко про три епохи в історії людства (міфічна, героїчна, народна) і три типи словесного вираження (поетичний, шляхетний, просторічний), виділяє ієрогліфічне, ієратичне та демотичне вираження. Ці ж способи вираження він називає метафоричним, метонімічним і описовим, або ж реалістичним. В основі формування трьох типів мовлення – три фази усвідомлення і самоусвідомлення суб'єкта: у першій фазі слова конкретні, «справжні словесні абстракції ще не існують» [5, с. 33]; у другій фазі (доба Платона) «мова виразніше індивідуалізована, а слова стають насамперед зовнішнім виявом внутрішньої думки чи ідеї. Суб'єкт і об'єкт щораз послідовніше розмежовуються, а рефлексія з усім своїм підтекстом споглядання у дзеркалі виходить на перший вербальний план» [5, с. 35]. Ця епоха найдовша. «Однією з її кульмінаційних точок є метонімічний всесвіт Канта, в якому світ феноменів є “відповідником” світу речей у собі» [5, с. 41]. Демотична фаза починається у XVI ст., описовий підхід формується внаслідок чіткого розрізнення суб'єкта й об'єкта. На цьому етапі слова – це знаряддя рефлексії, а мова необхідна для об'єктивного опису порядку природи.

Ця концепція важлива для розуміння багатьох процесів культури, вона ефективно працює на головну мету дослідника – осягнення Біблії як Великого коду, джерела тих мисленневих конструктів, які сформували європейську людину. Але у справі розрізнення дискурсів найбільш поширених мовних образів ця концепція не зарадить. Чому метафора й метонімія цілком закривають роль алегорії й символу, вочевидь не менш важливих мовних конструктів, присутніх чи не від початку у мові, – на це, цілком природне для будь-якого теоретика літератури питання у концепції Фрая ми не знайдемо відповіді. Зате при постановці цього питання натрапимо на парадокс: алегорія – термін, який Фрай активно використовує, поєднуючи з метафоричною фазою, а про символ як такий майже не йдеться (натомість вживається поняття «символічний» у значенні умовний).

Звісно, вибір мовних образів для позначення етапів історичного розвитку – це, у свою чергу, дія метафорична, тому для позначення трьох епох і трьох типів мовлення Фрай використовує кілька термінологічних груп. Але все ж вибір понять у будь-якому разі не випадковий, якщо йдеться про науковців такого рівня, як Фрай.

З точки зору загальної теорії тропів, метонімія – це різновид метафори. Отож, фактично із трьох фаз дві названі спорідненими термінами, а третя залишає образне слово за межами. Тоді чи є сенс

називати історичні етапи саме різновидами тропів? Епоху Платона, як і його концепцію, можна назвати також символічною або алегоричною, на що часто вказують науковці різних галузей.

Ще один приклад. Медієвіст Е. Р. Курціус, даючи широку панораму творів латиномовного середньовіччя, намагається простежити його «топоси»: усталені місця, повторювані вирази й образи, які збереглися в мові до наших часів, використовуються у творах нового часу, але втратили своє першоджерело. Хоча «топос» – поняття, яке узагальнює численні тропи, або мовні фігури чи образні висловлювання, у словнику Курціуса образи називаються також усталеними термінами, у першу чергу – це алегорія. Друге місце за частотою вживання посяде, здається, метафора, а от символ майже відсутній у мові блискучого медієвіста, хіба трапляється кілька разів у підрозділі про символіку чисел (до покажчика термінів усе ж не потрапляє). Численні метафори потрапляють у широкий вжиток із Біблії. Курціус вказує, що головним джерелом багатьох харчових метафор є Біблія: «У християнській святій історії надкушування забороненого плоду та влаштування тайної вечері – драматичні епізоди. Блаженними проголошують тих, хто голодний і спраглий» [2, с. 156]. Харчові метафори «Августин проголосив обґрунтованими. Той, хто навчається, має дещо спільне з тим, хто їсть...». Бог – хліб внутрішній, харчування істиною й пожива [2, с. 156]. Акцент на метафоризмі Біблії, зроблений Курціусом, хоч і дивний на тлі ігнорування символу, але вельми доречний з огляду на те, що алегорія і символ у середньовічній герменевтиці – це головні інтерпретаційні моделі, способи тлумачення Біблії.

Алегоричний спосіб читання виріс із алегорії як способу писання. Про це читаємо у Курціуса: «Греки не мали охоти зрікатися ні Гомера, ані науки. У пошуках компромісу вони вдалися до алегоричної інтерпретації Гомера. Гомерівська алегореза була зумовлена досократівською критикою Гомера. ...еллінізований юдей Філон переніс її на Старий Заповіт. З юдейської біблійної алегорези починається й алегореза отців церкви. Поганство в період свого занепаду також переносить метод алегоричної інтерпретації вже на Вергілія (Макробій). У середньовіччі біблійна та вергіліанська алегорези злилися воєдино. В результаті алегорія лягла в основу інтерпретації будь-якого тексту» [2, с. 230–231]. На думку У. Еко, «значення алегоричних образів та емблем, із якими, ймовірно, стикався середньовічний читач, було вже наперед встановлене в енциклопедіях, бестіаріях та на надмогильних плитах» [1, с. 86].

Символічний спосіб прочитання і практика називати біблійну алегорезу «символіко-алегоричним» прочитанням не менш поширена. Про це читаємо у З. Лановик, авторки праці «*Hermeutysa Sacra*»: «духовна інтерпретація» Орігена була ще однією моделлю алегоричного методу з тяжінням до символічного тлумачення, буквальне значення розглядалося як мало важливе. Він вважав, що Писання – це «розгорнута алегорія, в якій кожна найменша деталь має символічний смисл». Характеризуючи символічну парадигму середньовічної герменевтики, З. Лановик вказує в першу чергу на значення символу, вважає, слідом за багатьма попередниками, що «символізм є основою образної мови Біблії» [3, с. 486].

Платонізм є початком символічного тлумачення, який неминує виникає при зміні ракурсу бачення. Ідеальні форми втілюються в матеріальні – це алегоризм, але матеріальні форми постійно вказують на свій зв'язок з ідеями, а отже, формують із предметів мову символів. Платон сформулював розрізнення між видимим і невидимим світом, його ідея плідна найперше для використання мови у розбудові сакрального світу, недосяжного для повсякденного досвіду. Концепція Платона обґрунтовує можливість називати іменами абстракції. З неї починається шлях освіти до навчання абстрактному мисленню. Очевидно, що у цьому процесі активну участь бере також алегорія. Мислити абстракціями – непроста справа. Цьому навчається кожна людина протягом життя, сучасна людина проходить ті ж етапи і має ті ж проблеми, що й людина платонівського часу.

У Середньовіччі людина почувалася загубленою на межі профанного й сакрального світу і мусила узгоджувати їх повсякденно. Коли мешканці сакрального світу промовляли до людини, вони використовували мову алегорій, коли людина намагалася висловити своє відчуття сакрального, вона говорила мовою натяків, або ж символів.

Інтерпретаційна модель не виникне раніше конструкту, покладеного в її основу. Спочатку алегорія і символ, пізніше – алегоричний і символічний спосіб інтерпретації.

Метафора, як свідчать численні праці лінгвістів і семіотиків, важлива для розуміння архаїчної мови і проблеми походження мови. Варто погодитись із Фраєм, що «первісна функція літератури, а саме поезії, – це постійне *від*-творення першої, метафоричної, мовної фази в період домінування пізніших фаз, її постійна репрезентація як способу мововжитку, котрого ніколи не можна недооцінювати, а тим більше втрачати з поля зору» [5, с. 55]. Але роль алегорії і символу, вочевидь, не менші.

Слово саме по собі, метафора, алегорія і символ – це дієві інструменти (механізми, методи, моделі) пізнання світу і самопізнання.

Метафора «відповідальна» за розширення меж досяжного й опанованого світу, це механізм творення багатовимірності, інших реальностей, паралельних світів, код спорідненості. Символ «відповідальний» за божественний світ, за сакральне, за найбільш абстрактне й високоінтелектуальне з усіх здатностей людини. Символ учить людину бачити за простими речами вічні форми (платонівські ідеї). Символ пов'язаний з епіфанією (миттєвим осягненням божественності створеного, короткочасним явленням священного у профанному світі), а тому він миттєвий, позачасовий, невичерпний у відтінках значень (код священного у мирському). Інтуїтивно створена поезія переважно символічна. Алегорія пов'язана з процесом повсякденного розуміння, раціональним і свідомим, а тому є двочленною конструкцією, яка пояснює (це означає це, те-то пов'язане з тим-то). Отже, алегорія здатна розгортатися в історію, в якій хтось (щось) грає роль когось (чогось) іншого. Від метафоричного двоїстого розгортання алегоричне відрізняється чіткістю зображення. Якщо у метафоричній картині пряме і переносне значення постійно взаємодіють і через накладання «химеризують» зображення, то алегорична картина завжди чітка, загострено, гіперболічно реальна, навіть натуралістична (часто за задумом водночас фантастична, тобто насправді відсутня у реальному світі). Алегорія, у першу чергу, раціональна і дидактична (це код домовленості). Але алегорія може стати також засобом емоційного вираження, коли zdeформовані у внутрішньому світі предмети стають відбитками пережитих станів. Тоді алегорія не дидактична, а експресивна, але і в такому разі вона потребує авторського коментаря, примітки, пояснення, аби стати для когось «читабельною», отже, раціоналізм завжди присутній.

В історичному розвитку ці образні слова теж з'являються й окреслюють свою роль почергово: первісне слово, початкове для творення мови, метафора як розширення знань про світ через асоціації й уподібнення, алегорія через уособлення абстрактних понять у конкретних (сакральний світ пояснює себе через профанний), символ – через абстрагування конкретних речей (профанний світ натякає на сакральний). Символ виникає на етапі, який вимагає від мовця певних умінь абстрактно мислити. Усі ці типи мовлення яскраво виявляють себе у текстах Біблії. Загалом – це універсальні мови, які потрібні для розбудови міфосвіту у часі і просторі. Поділ на профанне і сакральне здійснюється (після називання предметів і явищ світу) алегоричним і

символічним способом, створюючи вертикаль світу, метафора дозволяє заповнити (заселити) профанний простір. Наступний етап – творення внутрішнього світу, духовної і моральної людини. Первісне слово (у новому часі – неологізм), метафора, алегорія й символ беруть участь у розбудові внутрішнього світу за аналогією до зовнішнього. Неологізм покликаний називати нові й нові відтінки суб'єктивного світовідчуття, метафора стає метонімією, перекладаючи фізичні процеси на духовні, алегорія виводить назовні, унаочнює морально-етичні проблеми, перетворює їх на драму зіткнення суб'єктивного й об'єктивного світу, символ допомагає розділити внутрішній світ за аналогією з міфосвітом, на свідоме й несвідоме.

Плутанина між символом, алегорією і метафорою чим ближче до нашого часу, тим певніше обертається негативним маркером – свідченням нерозуміння тексту, або й його ігнорування. Змішуючи символічне й алегоричне мовлення (водночас забуваючи про неологізм і метафору чи колекціонуючи усі «засоби» образного мовлення в одному ряду), дослідник літератури спричинює ефект анігіляції протилежних смислів, профанний і сакральний світи не прояснюють один одного, а сплутуються в химеричному затемненні, або ж стають частиною повсюдної у постмодерну епоху гри смислами. Це теж форма існування культури, яку неможливо заперечити, але дослідник, науковець зобов'язаний принаймні бути свідомим своєї мети. Якщо він хоче бодай на дрібку прояснити істину, а не просто включитись у карнавал псевдонауки, він мусить дотримуватися хоч мінімальних правил, які визначаються законами пізнання.

Якщо погодитися з Янушем Славінським, що «напрямок аналізу є – незалежно від конкретних цілей і знарядь – невблаганно визначений: від тексту до словника типізованих текстових одиниць (префабрикатів), від єдиної у своєму роді комбінації елементів – до їх репертуару» [4, с. 88], то в словнику будь-якого тексту ми найперше натрапимо на три категорії типізованих текстових одиниць, кожна з яких вимагає відповідного тлумачення. Алегорична інтерпретація тексту неминуча тоді, коли ми шукаємо додані раціональним способом смисли, символічна необхідна для виявлення доданих інтуїтивно-емоційним способом смислів. Метафорична інтерпретація неминуча при сприйнятті метафоричного твору і полягає у відновленні логіки ланцюга асоціацій, який призвів до виникнення парадоксальних уподібнень.

Пошук раціонально доданих смислів – це пошук авторських підказок, які містяться у тексті, або підказок, які посуваються у

примітки і коментарі, оскільки з часом самозрозумілість раціональних скріплень за схемою «це означає це» втрачається. Раціональне нарощення смислів найчастіше мотивується морально-дидактичною функцією літератури, роль і значення якої по-різному сприймаються у кожному часі. Це надтекст, необхідний авторові для встановлення диспозиції щодо культури та її численних традицій. Практично все, що сьогодні називають інтертекстуальністю літератури, походить із раціональної сфери і потребує алегоричної інтерпретації.

Інтуїтивне нарощення смислів виникає у творі внаслідок напруженого споглядання світу і себе в ньому. У такому разі твір зберігає природність, життєвість чи навіть певну реалістичність або й правдоподібність, але більш легку і прозору, ніж це властиво реалізму. Предмети, зберігаючи свою матеріальну природу і буквально значення, натякають на існування чогось вищого і більш вагомого. Простежити, як конкретне значення розширюється і стає абстракцією, а згодом і філософським концептом – завдання реципієнта і дослідника інтуїтивно створеного тексту. Це сфера підтексту.

Людина мислить асоціаціями. Оскільки будь-що невідоме пізнається через зіставлення з відомим, метафора така важлива і повсюдна. Метафора починається із простого зіставлення, із спостереження віддаленої подібності різних предметів і явищ, але одразу «вмикає» ланцюг асоціацій, які можуть розтягуватися до безкінечності і водночас складатися назад, як пружинка. Коли на першому плані залишається парадокс зрощення непорівнюваного, смисл затемнюється і може видаватися абсурдним мовленням, позбавленим логіки і глузду. Оскільки абсурдність в літературі існує і буває зумисною, її треба відмежувати від метафоричного мовлення, яке завжди логічне, а видимий алогізм використовує для відкриття нової логіки і нового виміру сприйняття. Вирівнювання асоціативних ланцюгів – завдання метафоричної інтерпретації, це сфера багатоплановості тексту, внутрішній текстовий лабіринт, який утворюється внаслідок перетину і накладання образних значень.

Дослідження твору – це пошук і фіксація доданих нових смислів. Художній текст багатошаровий і багатоплановий саме тому, що складається з образних слів, кожне з яких нарощує смисли і утворює надтексти, підтексти і нову багатозначність, які дослідник повинен виявляти. Символічний, алегоричний і метафоричний способи інтерпретації тексту – це методи питомо філологічні, оскільки проросли з образного слова, вони не дозволяють літературознавцю втратити з поля зору специфіку свого об'єкта. І це, вочевидь, найбільш

універсальні із відомих моделей аналізу й інтерпретації вербальної сфери культури, бо підтвердили свою дієздатність у процесі апробації протягом кількох тисячоліть.

Список використаних джерел

1. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
2. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Ернст Роберт Курціус ; пер. з нім. А. Онишка. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
3. Лановик З. *Hermeneutica Sacra* : монографія / Зоряна Лановик. – Тернопіль : РВВ ТНПУ, 2006. – 587 с.
4. Славінський Я. Аналіз, інтерпретація та оцінювання літературного твору / Януш Славінський // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з польськ. С. Яковенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 87–109.
5. Фрай Н. Великий код : Біблія і література / Нортроп Фрай ; пер. з англ. І. Старовойт. – Львів : Літопис, 2010. – 362 с.

References

1. Eko U. *Rol chytacha. Doslidzhennia z semiotyky tekstiv* [The role of the reader. Research on the semiotics of texts]. Lviv, 2004, 384 p. (in Ukrainian).
2. Kurcius E. R. *Yevropeiska literatura i latynske serednovichchia* [European Literature and the Latin Middle Ages]. Lviv, 2007, 752 p. (in Ukrainian).
3. Lanovyk Z. *Hermeneutica Sacra: monohrafiia*. Ternopil, 2006, 587 p. (in Ukrainian).
4. Slavinskyj Ja. *Analiz, interpretaciia ta ociniuvannia literaturnoho tvoruv* [Analysis, interpretation and evaluation of literary works]. In: *Teoriia literatury v Poljshhi. Antolohiia tekstiv*. Kiev, 2008, pp. 87–109. (in Ukrainian).
5. Frai N. *Velykyi kod : Bibliia i literatura* [Great Code: The Bible and Literature]. Lviv, 2010, 362 p. (in Ukrainian).

Мария Моклица. Метафорический, аллегорический и символический метод интерпретации художественного текста: к вопросу универсальных методологий. В статье говорится о необходимости актуализации и различения трех мощных дискурсов культуры – метафорического, аллегорического и символического – в процессе анализа и интерпретации литературных текстов. Эти дискурсы сформировались в недрах средневековой герменевтики, на основании итерпретационных моделей греко-римской античности. Аллегорическая интерпретация текста неизбежна, когда мы ищем смыслы, нарощенные рациональным способом; символическая интерпретация необходима при поиске смыслов, возникших в процессе интуитивно-эмоционального творчества; метафорическая интерпретация неизбежна при восприятии метафорического произведения, она заключается в восстановлении цепочки ассоциаций, которая привела к парадоксальному уподоблению. Указанные способы интерпретации текста – это методы исконно

филологические, они не позволяют литературоведу потерять с поля зрения специфику своего объекта. Это наиболее универсальные из всех известных моделей интерпретации вербальной сферы культуры, так как подтвердили свою дееспособность в процессе апробации на протяжении тысячелетий.

Ключевые слова: метафора, аллегория, символ, анализ, интерпретация, герменевтика.

Maria Moklytsia. The Metaphorical, Allegorical and Symbolic Method of Interpretation of a Literary Text: the Question of Universal Methodologies. The article refers to the need to update and distinguish three powerful cultural discourses - metaphorical, allegorical and symbolic – in the process of analysis and interpretation of literary texts. These discourses were formed in the depths of medieval hermeneutics interpretatsionnyh models based on the Greco-Roman antiquity. The allegorical interpretation of the text is inevitable when we are looking for meanings that have arisen in a rational way; symbolic interpretation is needed when searching for meanings that have arisen in the process of intuitive and emotional creativity; metaphorical interpretation is inevitable in the perception of a metaphorical work, she believes in restoring the chain of associations, which led to a paradoxical likening. These methods of interpretation of the text – is traditionally philological methods, they do not allow a literary critic lose sight of the specificity of its object. This is the most versatile of all known models of interpretation of the verbal sphere of culture, as confirmed its efficiency in the process of testing for millennia.

Keywords: metaphor, allegory, symbol, analysis, interpretation, hermeneutics.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015 р.

УДК 82.091:159.964.2

Світлана Натяжко

Психоаналіз у системі наратологічного аналізу

У статті йдеться про важливість та актуальність дослідження психоаналітичного наративу. Наведено основні етапи становлення наратології як науки та подано різні дефініції наративу. Досліджено місце психоаналізу у системі наратологічного аналізу. Показано безпосередній зв'язок художнього наративу з психоаналізом із метою увиразнення доцільності вивчення художніх творів, написаних у стилі історій хвороб З. Фрейда як психоаналітичних наративів. На цій основі здійснено аналіз однієї з новел сучасної французької письменниці Анни Гавальди з огляду на її наратологічну основу та психоаналітичне підґрунтя. Також у статті розглянуто одну з історій хвороб З. Фрейда як художній текст-нратив. Доведено наративну природу обох текстів.

Ключові слова: посткласична наратологія, психоаналіз, психоаналітичний наратив, художній наратив, історія хвороби, наративна природа, психоаналітичне підґрунтя.